

1

Charisma Bláhovy osobnosti, které vyzářovalo na široký okruh jeho spolupracovníků, žáků, přátel i posluchačů, je zvláštním rysem jeho teoretického i praktického působení. Okolnosti společenského prostředí, historická situace, i nadání a charakter jakoby přímo předurčovaly Bláhu k roli kulturního a sociálního kritika české společnosti v období mezi oběma válkami, a potom znovu v poslední fázi jeho života a tvorby od roku 1945 do roku 1958. Položíme-li si otázku, co to bylo, co z I. A. Bláhy učinilo nejen našeho dosud nejvýznamnějšího sociologického teoretika, ale také duchovního vůdce oné vrstvy intelektuálů, která věřila, že konstruktivní síla dějin se ztělesňuje v obecné ideji humanity ve smyslu comtovském a masarykovském, pozorujeme řadu složek a činitelů, jež se jedinečným způsobem syntetizovaly právě v osobnosti Bláhově:

Především zde byla doba sama, naplněná zjevnou i latentní krizí buržoazně demokratického, politického, ekonomického i morálního systému. Doba budování československého státu, jehož vedení vlastní logikou společenského konfliktu třídních a jiných skupinových zájmů tíhlo tím víc k mocenskému „realismu“, čím víc se odvolávalo na demokratický humanismus. Bláha dobře postřehl tyto slabiny buržoazní demokracie, avšak nevyvozoval z nich závěry, jež od něho ostatně nebylo ani možné očekávat. Doufal, že věci budou napraveny působením času a působením tvůrčích kulturních sil v politice, jež spatřoval především v humanistické inteligenci a ve vzdělaném dělnictvu.

Dále Bláhova osobnost sama se zmocňovala všech velkých problémů této doby, aby je teoreticky a morálně pochopila v jejich celistvosti a souvislosti a zařadila

je do obecnějšího řádu. Podmanivost Bláhovy sociální analýzy a syntézy, jež narmnoze oslnila mnohé jeho žáky tak, že v nich případně i oslabila věcnou kritičnost, spočívala v tom, že překračovala rámec teorie a že se stávala světovým názorem a návodem k praktickému jednání i k morálně politickému postoji. Ve všech svých zralých dílech pocituje Bláha i jeho čtenář, že stojí zároveň nad věcmi, jako jejich objektivní analytik, i ve věcech, jako jejich vědomý aktivní účastník a spolutvůrce.

Bláha vůbec přisuzoval velký význam spojení mezi teorií, výzkumem a praktickou společenskou zaangažovaností. Sociologie a věda vůbec mu není samoúčelem, nýbrž nutným předpokladem kulturního a politického jednání, směřujícího k vyšším zřetelům zlepšení společnosti a člověka. Proto je Bláha současně sociálním reformátorem a moralistou, kazatelem a prorokem světa, ve kterém se bude politika řídit principy logiky i morálky.¹

Téměř všechno, co Bláha psal, směřovalo k tomuto spojení vědecké teorie a morálně politické sociální praxe.² Nejvýrazněji se však jeho reformátorská horlivost spjatá s mimořádnou intelektuální erudiicí projevuje v jeho koncepci politiky.

2

Bláha se distancuje nejprve od všech teorií, které vysvětlují politické chování z jednotlivých faktorů psychologických (Tarde a Le Bon) a podvědomých instinktů (Freud), odmítá teorie geografické a sociálně darwinistické (Ratzel, Gumplowicz), ale také Pareta, Spenglera a Sorela a jiné teoretiky iracionálnosti politických jevů. Marxistickou koncepci pokládá Bláha za naturalisticky orientovanou politickou teorii z toho důvodu, že marxismus odvo-

¹ Program strany pokrokové, Brno 1925, str. 7.

² Bláha píše o politických jevech téměř ve všech svých dílech, vždy ve specifické souvislosti s projednávanými problémy. Tak již před válkou v So-

ciologii inteligence (1937), po válce v krátké studii Jak se dítat sociologicky na život (1947), a ovšem průběžně ve všech ročnících jím vydávané Sociologické revue (1928–1939).

zuje politiku z ekonomicko-technických změn společnosti.

Ve svém dosud nevydaném rukopise o obecné sociologii³ charakterizuje pak pozitivně sociologické pojetí politických jevů jako takové, které „usiluje je vysvětlit působením činitelů a sil skupině imanentních, ze základních potřeb skupiny“.⁴ Politické jevy jsou v jeho pojetí ty, které vznikají z partikulárních zájmů a potřeb sociálních skupin, identifikovaných eventuálně se zájmy a potřebami společnosti celkové.

Politické činnosti, politické chování a jednání, jsou tedy činnostmi obecného řádu, protože jsou vztaženy na celek společnosti, jehož se dotýkají a který mění, dále proto, že politické činnosti ovlivňují bezprostředně či zprostředkovaně všechny jiné činnosti sociální a konečně proto, že politika je vždy ve vztahu, ať již pozitivním či negativním, k hodnotám kulturním a mravním v každé dané společnosti.

V analýze politiky a jejích jevů Bláha vždy zdůrazňuje, že hybnou silou je sociální člověk: tím se obrací jak proti krajnímu sociologickému realismu, tak proti krajnímu sociologickému nominalismu při určení východiska svých úvah. Z tohoto hlediska Bláha také zavrhuje kolektivistické a liberalistické ideologie.

Politika je podle Bláhy jednou ze složek celku sociální kultury civilizované společnosti a je „souhrnným výrazem mocenských tendencí určité národní či státní společnosti“.⁵ Politika funguje jako nástroj sjednocování částečných vůlí v celkovou mocenskou státní směrnicí. Jejím úkolem je „zharmonizovat (tyto částečné vůle), aby fungovaly sice se zaměřením na sebe..., ale i se zaměřením na vytvoření celkové mocenské směrnice (organizované) společnosti“.⁶

V základě každého politického jevu je poznávací činnost; v tom smyslu tihne politika k tomu, aby se stala vědou. Zároveň však je politika praktickou činností, uměním, jež vyžaduje jistých schopností a předpokladů od těch, kteří tuto činnost vykonávají.

Politické rozhodování se vždy vztahuje nejenom k danému bezprostřednímu prak-

tickému činu, ale také k svým celkovým a obecným cílům. Politika má rozhodovat „ve smyslu sociálního blaha“, to je tak, aby byla zajištěna potřeba sociální skupiny, globální společnosti i jednotlivého člověka. Tyto cíle jsou mostem, který spojuje politiku s kulturou.

Toto výrazné etické chápání poslání politiky vede potom Bláhu k odmítnutí oportunismu i cynismu. Oportunistická politika je neslučitelná se sledováním vyšších, nadokamžikových zřetelů a vztahů, zatímco cynická „realistická politika“ redukuje politickou činnost na pouhý boj o moc mezi skupinami i jednotlivci.

Ve svém již zmíněném předsmrtném díle se Bláha zabýval soustavně základními kategoriemi politické sociologie, především kategorií státu. Stát je historicky i funkčně podřízen širší celkové sociální skupině, společnosti. Za podstatné znaky státu považuje Bláha jednotu území, obyvatelstva i organizované moci, a funkce státu klasifikuje na ochranné, liberalizační, socializační, regulační, harmonizační, civilizační a sociálně etizační.

Strany politické dělí Bláha (v souladu s H. Hellerem) na

1. strany reakční (které usilují o návrat k minulému),
2. strany konzervativní (které usilují o udržení přítomného),
3. strany liberální (které usilují o reformu přítomného),
4. strany radikální (které usilují o odstranění přítomného).

Politika zkoumá (jakožto věda) sociální skutečnost. Avšak neomezuje se na objektivní popis a hodnocení daného stavu; jejím úkolem je též zkoumat vývojové možnosti sociální a politické změny.

Celkově lze říci, že Bláhova koncepce politiky je funkcionální, nehistorická a statická. Přílišně zdůrazněné abstraktní (zbavené historické konkrétnosti) hledisko morálně filosofické proniká Bláhovými úvahami o politice. Tím, že Bláha neanalyzoval hlouběji dynamiku sociálních konfliktů, uzavřel si cestu k všestrannějšímu poznání a k oproštění od sociálních a politických iluzí.

³ Bláhův rukopis *Obecná sociologie* byl ukončen v roce 1958 a bude vydán knižně v nakladatelství CSAV.

⁴ Bláha, *Sociologie* (rukopis), str. 529.

⁵ Bláha, *Kultura a politika*, Brno 1946, str. 5.

⁶ Tamtéž, str. 6.

Smysl sociologického poznávání politických jevů Bláha spatřoval ve vzájemném proniknutí politiky a kultury. Ve stejnojmenné studii *Kultura a politika*⁷ charakterizuje kulturu jako duchovní perpetuaci společnosti i jednotlivce v jejích umělých dilech, jimiž jsou zvládnuty síly přírody mimo nás, v nás jako jedincích i v nás jako sociální skupině.

Vztahy mezi kulturou a politikou třídí podle následujícího schématu:

- a) Kultura nad politikou
- b) Kultura pod politikou
- c) Kultura v politice

Požadavek, aby kultura stála nad politikou, je ovšem postulátem ideálním: ani fašistické, ani liberalistické politické režimy tento požadavek nerespektují. Společnost socialistická — a k ní se Bláha v této souvislosti obrací — má ve své politice sledovat vyšší zřetel kulturní i mravní proti těm, kteří myšlenku socialismu diskreditují a ničí úzce egoistickými zájmy. Bláha zde píše: „Můžeme pozorovat, jak i dnes s vozem vítězné revoluce usilují se dostat do vytoužené země nového řádu přemnoží, kteří se o revoluci ničím nezasloužili, a pro nový řád ani dnes nic nečiní, představují si ten nový řád jen v termínech hmotného blahobytu — neboť o ten jim především běží — pro sebe a své rodiny“.⁸

A na jiném místě: „Obhájit prestiž socialismu proti jeho příživníkům, u nichž se za socialistickými hesly kryje vlastně životní sloh úpadkové buržoazie s jejím nejhlubším požitkářstvím, s jejím odporem k práci a s její žvanivostí (jenomže dřívější buržoazní žvanivost o vlastenectví byla nahrazena žvanivostí o socialismu).“⁹

Postulát „kultura nad politikou“ však Bláhovi neznamena jen ten výklad, že politické rozhodování a politické chování se má řídit vyššími zřeteli celospolečenskými a kulturními, ale také výklad, že nositeli politického jednání a rozhodování mají být kulturní lidé, tj. inteligence.

Bláha ovšem nereklamuje podíl na politickém rozhodování pro inteligenci ve smyslu nějak definované homogenní sociální skupiny anebo ve smyslu určité

úrovně vzdělání, ale tak, že za kulturní lidi považuje ty, kteří si nejenom uvědomují spjatost a společnou zacílenost politiky a kultury, ale kteří zároveň se intelektuálně, citově i prakticky angažují v zápasech denního života.

Z tohoto stanoviska také odmítá jak antiintelektualismus politiků, tak i apolitičnost a antipolitičnost těch intelektuálů, kteří pokládají kulturu za zcela autonomní a nesmírně povýšenou nad politiku.

Při rozboru příčin, jež vedou k neúčasti intelektuálů na politickém dění, uvádí Bláha převážně momenty sociálně psychologické: atrofie politického zájmu u inteligence plyne z pohrdání a lhostejnosti k politickým věcem, z praktického zklamání, z povahové pasivity, z odporu proti duchu stranického dogmatismu a proti metodám a praxi politického života vůbec.

S obdobnou analýzou vztahu intelektuálů jakožto nositelů kultury k politice se setkáváme také u jiných sociologů a sociálních myslitelů (např. u M. Webera, u B. Crocheho aj.). Požadavek, aby intelektuálové zkulturnili politiku, je jedním z ústředních bodů novoliberalistické koncepce, jež se odpoutala od marné iluze o vytvoření politické strany intelektuálů. Bláha, který sám podobnou iluzi dočasně sdílel (jako ideolog Strany pokrokové v letech třicátých), se velmi blíží novoliberalistickému pojetí kulturně politických funkcí intelektuálů, tak, jak se s ním setkáváme např. u K. Mannheimu, avšak jeho názory jsou více poznamenány moralismem. — „Kultura pod politikou“ je nejběžnější vztah ve společnostech, kde mocenské a iracionální tendence převládly nad humanitou a rozumem. Překrvení politických a nedokrvení kulturních a mravních tendencí mají za následek zvrát motivů: mocenské politické jednání se stává samoučelem, lidé i hodnoty pak služebními nástroji. Bláha vášnivě píše proti nacismu, proti onomu stavu společnosti, kdy kultura je drcena železnou pěstí nekulturní politiky a je oslavován „nový humanismus“, jehož obsahem je vůle k moci a nenávisť.

V systému, kde kultura je zbavena autonomnosti a postavena pod kuratelů politické despotie, stojí nad ohromnou armádou poslušenských typů několik málo, nebo jen jeden typ vůdcovský. Člověk je

⁷ Tamtéž, str. 6.

⁸ Tamtéž, str. 12.

⁹ Tamtéž, str. 12.

zde používán jen jako nástroj cizí vůle. Nejvýznamnějším argumentem proti všem formám diktatury je podle Bláhy nikoli krutost tyrana, ale inercie a apatie poddaných mas.¹⁰

Bláha správně zdůrazňuje, že monopolní nárok politiky na zájem o stát je třeba odmítnout, protože o stát jde také kultura a morálce.

Proti oběma extrémním typům vztahů mezi kulturou a politikou klade Bláha požadavek, aby politika byla kulturní a kultura a její nositelé politicky zaangażovaní. Sociologické pojetí politiky je předstupněm k tvorbě politické kultury. V našich poměrech podle Bláhova mínění dosud politická kultura neexistuje. Politika u nás se vytváří pod přílišným tlakem činitelů mimorozumových, zvláště v (předúnorovém) ovzduší vypjatého stranického citu.

„Pokud budou u nás — píše Bláha před 22 lety — nositeli politiky kulturní plebejci a lidé kulturně a mravně nekompetentní, nemůžeme očekávat, že se skuteční politická kultura. To se stane, až do politiky proniknou prvky vědecké, estetické, filosofické a etické.“¹¹

4

Bláha se intenzivně zabýval veřejnou politickou činností nejenom jako učitel a vychovatel, jako veřejný řečník a sociální kritik, ale i jako ideolog měšťansko-demokratického sociálního pokrokářství již v prvních letech samostatného československého státu. A zůstal politicky angažovaným myslitelem a občanem až do sklonku svého života. I když ještě v roce 1946 zdůrazňuje, že svou odbornou činností stojí mimo vlastní politický zápas, exponuje se Bláha ještě jednou jako největší a poslední, osobně ušlechtilý obhájce „humanistické harmonie národního a státního celku společnosti“. Únorové události ukončily tento sen, a protože celospolečenské řešení bylo především mocensko-politické, dostal se Bláha do osobně tragické situace. Svou představu o kulturní politice a o politických funkcích kultury už mohl rozvíjet jen v soukromí své pracovní, kde se uzavřel téměř všem kontaktům s dobou a lidmi. Roztrpčen a neusmířen s realitou politiky a bez podání pomocné ruky, která by byla mohla jeho génia snad ještě jed-

nou pozvednout k tvůrčímu vzomachu, zemřel, na okamžik skoro zapomenut.

Bláha byl výrazným představitelem té části československé inteligence, která na jedné straně odmítala marxistickou koncepci třídního boje a socialistické revoluce, ale která na druhé straně procházela postupnou deziluzí tváří v tvář realitě buržoazně demokratické politiky, ve které se demokracie stala už jen prázdným zvukem.

V roce 1925 formuloval Bláha programové zásady malé politické sekty, která si dala název Strana pokroková. Cíl byl stanoven všeobecně jako zajištění samostatného života ve smyslu plného lidství pro jednotlivce a celek. Bláha tento požadavek konkretizoval dále: „Chceme nápravu v politice tím, že do ní přineseme jasné pojmy, přísnou mravní praxi, čisté, nezávislé lidi. Tím chceme zčistit veřejný politický život. Chceme do politiky logiku a morálku, ne aby jí sloužily, ale aby jí panovaly.“¹² Tehdy, v roce 1925, Bláha prohlašuje: „Masaryk je náš program. Přijímáme jeho názory politické (a tím ovšem i filosofické). Tu a tam je doplňujeme a novým poměrům přizpůsobujeme.“ Upravení Masarykova politického programu Bláhou je možno nazvat podmíněně progresivním, protože vycházelo ze stejných dějinně filosofických idejí, ale v praxi se projevovало větší tolerancí k socialismu a k jeho hospodářskému programu. Bláha si zřetelně uvědomoval, že politická demokracie při zachování sociálně ekonomické privilegovanosti vládnoucích „skupin“ je falešná a nepevná. Píše v této souvislosti:

„Demokracie buržoazní byla demokracií jen formální, poněvadž průvodcem demokracie politické byla hospodářská upoutanost širokých vrstev, a nebyla to ovšem ani demokracie kulturní, protože právě pro nedostatek hospodářských možností nebyla širokým vrstvám poskytnuta příležitost přístupu ke vzdělání a kulturním požitkům. Je zásluhou socialismu a vítězství socialistických řádů v Rusku, že posun od demokracie politické k demokracii plněji sociální se uskutečnil rychlejším, někdy až revolučním tempem.“¹³

Proti jiným teoretikům politiky, kteří jednostranně zdůrazňovali politickou roli kolektivů, institucí a podřízenosti vůli, Bláha obhajoval a zdůrazňoval prioritu

¹⁰ Tamtéž, str. 20.

¹¹ Tamtéž, str. 26.

¹² Program strany pokrokové, Brno 1925, str. 7.

¹³ Bláha, Kultura a politika, Brno 1946, str. 9.

člověka vůči instituci a charakteru a rozumu vůči slepé poslušnosti a nekritičnosti. Duchem demokratismu je nutno naplnit nejen instituce, ale zejména lidi, což je vážné poslání demokratické politické výchovy a přípravy k politickému občanství. „I se špatnými institucemi lze slušně vládnout, nikdy však se špatnými lidmi.“¹⁴

Bláhův vztah k marxismu se vytvářel především pod dojmem, jímž na Bláhu působila denní praktická politika domácí i mezinárodní. Zdá se, že Bláhovo poznání Marxovy teorie společnosti bylo spíše zprostředkováno jinými autory (zvláště Masarykem a Weberem) než četbou autentických děl. Proto i jeho námitky proti marxismu jsou poznamenány přebranou argumentací (a nechutí k německé filosofii): „Ze socialismu marxistického nemůžeme přijmout historický (ekonomický) materialismus, principy třídního boje, nadceňování činitele kolektivního a přílišné spoléhání na stát. Cizí je nám též jeho zásadní revolucionismus, sociální utopismus a heslovitost.“¹⁵

Tyto zásadní teoretické námitky proti marxismu však neměly vliv na Bláhuvo pozitivní a pokrokovou součinnost a spolupráci s marxistickými intelektuály jak v záležitostech odborně vědeckých, tak příležitostně i prakticko-politických. V Sociologické revui uveřejňoval Bláha pravidelně příspěvky marxistů, jako např. B. Zwickera, spolupracoval na Václavkově *Indexu* a vůbec projevoval v lidském kontaktu toleranci, ochotu ke skutečnému dialogu a respekt k hlubokému politickému přesvědčení.

Bláha patřil k myslitelům, kteří jako Durkheim, M. Weber, Masaryk a jiní měli mnohostranného génia a univerzální citizádost být sociologem, filosofem, sociálním reformátorem a duchovním vůdcem doby. Bláha nevytvořil originální teoretický systém politiky, ale usiloval o povznesení tohoto odvětví vědy na světovou úroveň. Jeho zdůraznění spjatosti politického systému se širším systémem sociálně kulturním i jeho analýza funkcí politiky zvláště ve vztahu ke kultuře jsou cenným podnětem k hlubšímu a systematictějšímu sociologickému výzkumu našich soudobých politických problémů. Tím spíš, že Bláha směřoval v poslední fázi své činnosti k systematickým výzkumům politických

jevů. To mohlo vést ke konfrontaci jeho teoretických představ s empirickými fakty, k objektivnějšímu stanovisku metodologickému, a snad i k revizi některých jeho příliš abstraktních hledisek morálně politických. Neboť není věcí sociologie klást proti iluzím opět iluze.

Резюме

Иосиф Соларж: Политика И. А. Блага

В своих социологических произведениях И. А. Блага относятся к политике как к составной части социальной культуры и как к суммарному выражению господствующих тенденций национального или государственного общества. Задача политики-это гармонизация частных групповых желаний с тем, чтобы создавалась общая господствующая инструкция общества. Социология потом изучает политические явления как выражение имманентных основных потребностей социальной группы. Политические явления — это предмет политической социологии, которая по данным Блага является частью общей социологии. Как практическая деятельность, политика требует особых способностей (личный коэффициент) от людей, исполняющих эту политику.

Блага требует от политики ориентацию на высшее культурное и нравственное внимание, на ее философское обоснование в идеях гуманности. Отказывается от редуцирования политики на единственную господствующую борьбу групп или отдельных лиц.

Критерием высшей ориентации политики считает ее отношение к культуре. Последний по своему характеру может быть тройкий: 1. Либо культура понимается как система политически высшая. 2. Или культура понимается как подчиненное орудие политики. 3. Или наконец их отношение понимается как взаимное, что и требует, чтобы политика стала культурой, а культура и ее носители (интеллигенция) политически ангажированными.

Аполитичность и антиполитичность интеллигентов, имеющие отпор к методам политической практики.

Блага пытался свои теоретические взгляды о политике также практически приводить в исполнение как учитель, социальный реформатор, моралист и политический идеолог буржуазно-демократической партии (прогрессивной) в 30-х годах и позже, под девизом введение логики и морали в политику. Недостатком концепции политики Блага является неспособность и схематичность его анализа общества. Блага слишком сосредоточен на социальное согласие, на гармонию действия составляющей части в целом обществе, однако забывает о социальных конфликтах и недооценивает значение социально-экономического антагонизма. Блага осознает противоречия реальности и требовании, чтобы политика подчинилась так наз. высшим вниманиям, и надеется, что это противоречие с продвиг-

¹⁴ Bláha, *Sociologické základy politiky* E. Beneše, ¹⁵ *Program strany pokrokové*, Brno 1925, str. 13.

гающим прогрессом нравственного сознания исчезнет.

Автор оценивает Благу как харизматическое лицо, как самого великого и последнего теоретика гуманистической буржуазно-демократической политики из школы Т. Г. Масарика.

Summary

Jan Solař: Politics in the Conception of I. A. Bláha

In his sociological works I. A. Bláha conceives politics as a component of social culture and as a summarizing expression of power tendencies existing within the national or the State society. It is the task of politics to harmonize the partial group wills in a way producing the general power orientation of the society. Sociology then studies political phenomena as an expression of immanent fundamental needs of the social group. Political phenomena represent the subject-matter of political sociology which, in Bláha's conception, is a part of general sociology. As a practical activity, politics requires special abilities (personal coefficient) on the part of the people who are active in its sphere.

According to Bláha, politics should be orientated to higher cultural and moral considerations and philosophically anchored in ideas of humanity. He objects against reducing politics to a mere power struggle among groups or individuals.

Bláha considers the relation of politics to culture to be the criterion of its higher orientation. According to its nature, this relation may have three forms: 1. Culture is conceived

as a system superior to politics. 2. Culture is conceived as a system subordinated to politics. 3. The relation between culture and politics is conceived as reciprocal: this makes it necessary for politics to become cultural and for culture, as well as for its bearers (the intelligentsia), to be politically engaged.

Apolitical and anti-political attitudes of the intelligentsia are rooted in the special socio-psychological constellation of the intellectuals who feel aversion for the methods applied in political practice.

Bláha endeavoured to assert his theoretical views on politics also in practice — as a teacher, social reformer, moralist, and political ideologist of the bourgeois-democratic Progressive Party in the thirties, and later under the pretext of introducing logics and morality into politics. The lack of historicity and the schematic character of his social analyses represent the major deficiency of Bláha's conception. He is exceedingly concentrated on the social consensus, on the harmonious functioning of the components in the whole of society, but he neglects social conflicts and underestimates the importance of the socio-economic factors of political antagonism. Bláha is conscious of the contradiction between reality and the postulate he raises for politics to be regulated by the so-called higher aspects, and hopes that the contradiction will disappear with the progress of moral consciousness.

The author appreciates Bláha as a charismatic personality as well as the greatest and the last theoretician of the humanistic bourgeois-democratic politics, coming from the school of T. G. Masaryk.